

Gradsko redarstvo u Sušaku o „komunistički nastrojenim” srednjoškolicima 1937. godine

MLADEN PLOVANIĆ
Zagreb

U doratnom desetogodišnjem razdoblju na srednjoškolsku omladinu sušačkih srednjih škola (građanska, trgovačka akademija, muška i ženska realna gimnazija) utjecale su različite ideološki jasno opredijeljene sredine. Sušačka, naoko idilična sredina u biti je bila vrlo politizirana stvarnost s izrazitim društvenim suprotnostima odnosno nacionalno-socijalnim problemima. Te su se suprotnosti u naznačenom razdoblju ispoljavale različito u raznim vremenskim fazama, što je, dobrim dijelom, ovisilo o općim političkim i ekonomskim kretanjima u Hrvatskoj, Jugoslaviji, pa i šire. Kao sastavni dio tih kretanja, i ovdje, u Sušaku, različite su ideologije, odnosno politička opredjeljenja, imale u žiteljstvu znatan broj pristasa, među kojima su, svakako, dominirale: režimska, jugonacionalistička, hrvatsko-nacionalna, nacionalističko-klerikalna i komunistička. Dok su komunisti bili pretežno ideološki homogenizirani, jedinstveni u propagiranju svojih idejno-političkih opredjeljenja, i u težnji za širim obrazovanjem s naglašenijim interesom za kulturna, društvena, ekonomska i druga pitanja, ostali su bili ideološki, politički i organizaciono manje jedinstveni, pri čemu su osnove razilaženja bile vrlo različita sadržaja. S obzirom na to komunisti su imali određenu prednost pred drugima, što je znatno pridonijelo njihovoj postepenoj afirmaciji kao utjecajnom političkom faktoru u gradu (i šire), njihov je utjecaj postupno zahvatao, prije svega, sušačke radničke slojeve, ali znatnije i srednjoškolsku odnosno studentsku omladinu, koja je u socijalnoj strukturi žiteljstva pripadala pretežno srednjem sloju.

Intenzivniju djelatnost sušački su komunisti s područja grada i kotara razvili nakon što su u svibnju 1932. godine osnovali Okružni komitet »komunističke organizacije za Hrvatsko primorje«.¹ Na osnivačkom je

¹ O osnivanju i djelovanju toga komiteta i drugim događajima s tim u vezi usp. Eugen Cindrić—Vladimir Paolinić, Sušačka omladina između 1931. i 1934. godine, objavljeno u Gimnazija »Mirko Lenac« 1896—1966, Rijeka 1966; Dušan Diminić, Komunistički pokret u Hrvatskom primorju 1931—1941, objavljeno u Zborniku radova — Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941, izdanje Centra za Historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog ko-

sastanku, održanom 1. svibnja, svaki član komiteta preuzeo zadatak da djeluje na osnivanju i razvijanju »komunističkih ćelija« i da širi »komunističku propagandu«. Dušan Diminić², član komiteta, preuzeo je i zadatak da djeluje »kod školske omladine«.³ Time je to partijsko rukovodstvo istaklo potrebu sustavnijeg djelovanja u srednjoškolskoj omladini, što će rezultirati značajnim uspjesima. Valja imati u vidu da je D. Diminić imao tada 18 godina i da je i sam bio srednjoškolac a to su bili važni preduvjeti za lakše okupljanje srednjoškolaca.

Među prvima koji su obuhvaćeni u stanovite oblike organiziranog djelovanja bili su i srednjoškolci: Milivoj Bakarčić, Marija Bevandić, Greta Bier, Ivan Bier, Eugen Cindrić, David Lothar, Marica Mautner, Dušica Pajalić, Vladimir Pavlinić, Mirko Radić, Ljubomira Rodica, Vinko Tadejčević, Mate Večerina i Ernest Venerus.⁴ Ubrzo je u muškoj gimnaziji osnovana skojevka grupa od 4 člana, a u ženskoj također jedna od 5 članova.⁵

Opširniji prikaz sveukupne djelatnosti navedenih i ostalih srednjoškolaca nadilazi namjenu ovog rada. Korisno je naznačiti da su već u jesen 1932. godine neki srednjoškolci, nakon završenog 8. razreda gimnazije,

tara (CHRP), Rijeka 1970, str. 55 i dalje. U istom su zborniku objavljena sjećanja u kojima se također opisuje djelovanje navedenog komiteta: *Ivan Dujmić*, Moja djelatnost u revolucionarnom radničkom pokretu, 37—44; *Josip Cuculić*, Moje učešće u radu KPJ u Hrvatskom primorju, 121—132; *Eugen Cindrić*, Napredna omladina Sušaka između dva svjetska rata, 101—120. Objavljeni su i ovi radovi: *Bosiljka Janjantović—Petar Strčić*, Dva spisa državnog tužioca u Sušaku 1934. godine o članovima i simpatizerima KPJ, n. dj., 637—692; *isti*, Zandarmerijski istražni spisi iz 1934. o članovima i simpatizerima KPJ u Hrvatskom primorju, *Vjesnik Historijskih Arhiva u Rijeci i Pazinu*, XVIII, 1973, 161—202; *isti*, Komunistički pokret u Hrvatskom primorju od 1929. do 1941. godine, u ediciji — Savez Komunističke Jugoslavije 1919—1979 — Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, izdanje CHRP, Rijeka, 1980, 119—134; *isti*, Optužnica i presuda članovima i simpatizerima KPJ iz Hrvatskog primorja 1934. godine, Izdavački Centar Rijeka (ICR), 1984; *Hinko Raspor*, Radnički pokret Rijeke i Sušaka 1900—1941, izdanje »Luka«, Rijeka 1977; *Eugen Cindrić*, Napredna omladina Sušačke gimnazije početkom četvrtog decenija, objavljeno u Gimnazija »Mirko Lenac« u Rijeci, izvještaj za 1978/79. godinu; *Mihael Sobolevski*, Savez Komunističke omladine Jugoslavije u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju između dva svjetska rata, *Dometi* 7—8—9/1986, 11—16. Nazivom komiteta u glavnom tekstu (naznačen pod navodnicima) koristio sam se iz navedenog rada D. Diminića (*Zbornik... str. 59*). Iz sveukupne je raspoložive građe i literature vidljivo da je navedeni Okružni komitet djelovao samo u području Sušaka (grad i kotar), znatno manje u kastavskom i krčkom kotaru, a izvan tih primorskih predjela njegova se djelatnost nije osjećala.

² D. Diminić, rođen 1941. godine u Labinu, doselio je poslije prvoga svjetskog rata s roditeljima u Sušak i na početku tridesetih godina uključio se u komunistički pokret. Zbog djelovanja u tom pokretu bio je u doba bivše Jugoslavije više puta hapšen, suđen i izgnan iz Sušaka. Diplomirao je prije rata na pravnom fakultetu u Zagrebu. Jedan je od istaknutih pokretača NOP na riječkom području 1941. godine, tada kao član OK KPH za Hrvatsko primorje. U toku NOB bio je na raznim dužnostima, od borca u partizanskoj jedinici, do člana Operativnog štaba NOV i PO za Istru i člana Oblasnog komiteta KPH odnosno Oblasnog NOO-a za Istru. Nakon oslobođenja bio je na raznim odgovornim dužnostima u zemlji i inostranstvu. Sada, kao umirovljenik, živi u Zagrebu.

³ Svi su citati prema sjećanju D. Diminića i E. Cindrića objavljenim u Zborniku, n. dj., u bilj. 1.

⁴ Isto.

⁵ Usp. E. Cindrić, n. dj.

nastavili studirati pretežno u Zagrebu i da su — ovisno o mogućnostima — održavali i dalje vezu s naprednim srednjoškolicima u Sušaku.⁶

Kada je redarstvenom akcijom u svibnju 1934. godine otkrivena djelatnost komunista, vezanih za spomenuti Okružni komitet, najprije u Hreljinu, a zatim i u drugim naseljima kotara odnosno u gradu Sušaku, uhapšena su i 3 skojevca srednjoškolca, a pojedini su pozivani na saslušanje, bez lišavanja slobode. Većina omladinaca je, nakon redarstvene i sudske istrage, puštena na slobodu, a osuđeni su Marija Bevandić i Dušan Diminić.

Tom redarstveno-žandarmerijsko-sudskom akcijom nije prestala djelatnost sušačkih komunista, dakako, ni u redovima srednjoškolaca. Međutim, u razdoblju 1935/36. godine, točnije nakon redarstvene akcije, prestao je postojati SKOJ kao statutaran oblik djelovanja mladih komunista u Sušaku. Pojedinačnim ili grupnim kontaktima srednjoškolci-komunisti su i dalje ostali u međusobnoj vezi radi dogovaranja o potrebi čitanja-proučavanja beletrističke ili znanstvene literature, rasprava o sadržaju pročitanih djela, o aktualnim političkim i vojnim zbivanjima i sl. Imamo li u vidu da je to bilo razdoblje nakon ubojstva kralja Aleksandra, razdoblje labavljenja šestojanuarske diktature (koji se proces i dalje nastavlja), kada su pripremani i provedeni petomajski izbori 1935. godine, kada je započela talijanska fašistička agresija na Etiopiju itd., jasno je da su i rasprave o tim temama privlačile pažnju mladih. Razumljivo je, nisu to bile jedine, vjerojatno ne uvijek i najvažnije teme rasprava, jer se, uz njih, temeljitije razmišljalo i raspravljalo o moralnim principima koji su, kako je zapisao D. Diminić, imali »[.] određivati naše odnose«. Raspravljalo se i o malograđanštini, pomodarstvu, žudnji za bogatstvom i sl. kao negativnim ljudskim sklonostima, nasuprot skromnosti, težnji za socijalnom pravdom, borbi za bolji društveni poredak, ili, kako je također zapisao D. Diminić »[.] biti komunista za nas je značilo u neku ruku biti asketa koji se odriče mnogih 'ispraznih' zadovoljstava u interesu opće stvari i iz solidarnosti s ugnjetenima«.⁷

Pripomenimo još i to da je za tadašnju, jednako tako i za sušačku srednjoškolsku omladinu koja se okupljala na istim idejnim osnovama narednih godina, Sovjetski Savez bio »obećana zemlja« u kojoj su uspješno riješena sva društvena i druga za ljudski život bitna pitanja i u kojoj se uspješno izgrađuje komunizam,⁸ a što je u raspravama srednjoškolaca bila »misao-vodilja«.

Nakon što su se D. Diminić i ostali vratili s robije, ponovo se 1936. godine okupljaju sušački komunisti pa počinju i aktualne rasprave o sadržaju i organizacijskim oblicima njihova daljnjeg djelovanja. Značajna je prekretnica u tome bio sastanak grupe sušačkih komunista, održan 11. srpnja 1932. godine u Omišlju, na kojem je izabran Mjesni komitet KPJ za Sušak. Na tom je sastanku zaključeno (a zaključak je proizašao iz razmi-

⁶ Osim D. Diminića, na studije u Zagreb otišli su i Josip Brnčić, Mauricije Magašić, Ljudevit Kubica i drugi. Isto.

⁷ Usp. D. Diminić n. dj., 67. Slično je pisao i E. Cindrić, n. dj., a u širem usmenom izlaganju je i Nikola Žic obrazložio njihova ondašnja razmišljanja i raspravljanja.

⁸ Isto.

šljanja i rasprava koje su trajale duže vremena) da se ilegalni oblici rada partijskih i skojevskih ćelija (grupa) vrlo brzo kompromitiraju kao »protuzakoniti«, pa da ih redarstvo brzo i energično onemogućava primjenom pozitivnih zakonskih odredbi. Stoga je odlučeno da se osnovne organizacije KP i skojevske ćelije više ne osnivaju, već da se djelovanje nastavi, ali pomoću legalnih društava, češćim ili povremenim »neslužbenim«, naoko »usputnim« grupnim sastajanjem (u šetnji, na izletima, kućnim posjetama i sl.), pri čemu se težilo da se tako propagiranje komunističke ideologije još intenzivnije nastavi. Dakako, to se nije odnosilo samo na omladinu.⁹ Smisao — suština — ideje i prakse bio je: napustiti krute forme (dogme) o ćelijskom radu, a zamijeniti ih polulegalnim i legalnim, dakle djelovati, ali i čuvati ljude.

Srednjoškolske grupe mladih komunista neprestano su se mijenjale. Stariji su, nakon završene srednje škole, odlazili na studije, zapošljavali se ili drukčije rješavali svoja životna htijenja. Izrastali su novi, mladi, koji su se — pod utjecajem starijih — priključivali tadašnjim grupama, tako da je — posmatrajući taj proces u kontinuitetu — u sušačkim srednjim školama neprekidno postojala utjecajna grupa mladih komunista, čiji se »kadrovski« sastav svake godine djelomično mijenjao.

U vrijeme kada je u Španjolskoj započeo građanski rat i kada su — naročito 1937. godine — rasprave o njemu, njegovu toku, razvitku i perspektivi ishoda zaokupljale i svu naprednu omladinu, a pogotovu komunistički opredijeljenu, pa tako i sušačku srednjoškolsku, ta je tema postupno poprimala i drukčije sadržaje. Naime, pokretano je i pitanje: kakva je »naša« dužnost i obveza u odnosu na građanski rat u Španjolskoj? Upravo o tom pitanju, mada ne samo o tom, i, dakako, na drugačiji način, izvještava sušačko redarstvo u spisima koje u prilogu objavljujemo.

Prošlo je od tada punih 50 godina pa je i to prigoda da se podsjetima tih događaja i da pridonese osvjetljavanju nekih podosta neistraženih zbivanja, u kojima je i sušačka srednjoškolska omladina, odnosno iz njenih redova izrasla organizacija mladih komunista, znala zauzeti pravilne stavove u odnosu na španjolska ratna zbivanja, što su temeljito potresala evropsku svakodnevicu.

Prije šireg osvrta na spise što ih objavljujemo, podsjećamo da je sa sadašnjeg riječkog (tada — Rijeka i Sušak) područja sudjelovalo u španjolskom

⁹ Isto. Pitanje koje se ovdje pokreće pripada oblasti partijske i skojevske historiofije. Kao takvo izlazi iz okvira naših razmatranja i analiziranja. Očito je da bi ga trebalo svestrano, dublje kritički istražiti jer iako su omišaljske odluke, na stanovit način, u protivnosti s tadašnjim statutarnim odredbama KPJ i SKOJ, ipak je činjenica da su i tada (1936. godine) usvojeni oblici rada s omladinom dali pozitivne rezultate u Sušaku. (Sušačko redarstvo je u izvještaju za godinu 1936. u predmetu »kretanje komunizma« navelo da su komunisti u srpnju održali sastanak u Omišlju, na kojem da je zaključeno kako se propagandni rad treba provoditi na legalan način. U tome da je najvažniju zadaću trebalo da ima »Klub akademičara Sušaka« tj. KAS. U nastavku je navedeno da je zbog te djelatnosti uhapšeno 6 osoba, a KAS da je »rasturen«. Usp. Arhiv Instituta za Historiju Radničkog pokreta Hrvatske (AIHRPH) Zagreb, fond XVI, in. br. 920—978. Dušan Diminić je, za potrebu ovog rada, potvrdio da su uhapšeni Pavao Biondić, D. Diminić, Eolo Dorbić, Oskar Juranić, Ivan Suša i Veljko Vučinić. Nakon policijske istrage predani su sudu, koji ih je — zbog nedostatka dokaza — oslobodio.)

gradanskom ratu — dakako, na strani republikanske Španije — ukupno 12 boraca.¹⁰ Iz sveukupne se raspoložive građe odnosno literature ni po čemu ne može pouzdano zaključiti da je tada, tj. 1937. godine, u Sušaku organizirana agitacija za odaziv u španjolske interbrigade. Od navedenih 12 boraca, tek je manji broj otišao u Španjolsku izravno iz sadašnje Rijeke. Činjenica je da je u redovima naprednih Sušaćana, naročito u redovima komunista i onih koji su slijedili njihova politička stremljenja, bilo nemalo spremnih da kao dobrovoljci krenu u Španjolsku. Čini se da je glavni razlog što se to nije ostvarilo bio što nije pokrenuta organizirana akcija (dakako, od komunista, ilegalna) u tom pravcu, to više što nisu primljene ni konkretnije upute KPJ.

U obrazloženju pojedinih dijelova spisa što ih objavljujemo u nastavku, nastojat ćemo upotpuniti nedorečenosti, nepoznanice i nedostatke. Ipak, da bi čitaocima bila shvatljivija problematika o kojoj izvještava sušačko redarstvo, uvodno ističemo najbitnije naznake.

Grupa sušačkih srednjoškolaca, o kojoj je riječ u spisima, djelovala je u sastavu što se više od godinu dana unatrag nije bitnije mijenjao. Toj su grupi pripadali i još neki omladinci-omladinke, koje redarstvo u spisima ne navodi, pa ćemo ih naznačiti u bilješkama. S obzirom na prethodno izloženo, organizacijski oblik djelovanja grupe bio je uvjetovan »omišalj-skim odlukama« sušačkog Mjesnog komiteta KPJ iz srpnja 1936. godine, dakle nije bila u pitanju tipična, statutom predviđena organizacija SKOJ. Teško je preciznije utvrditi kada se formirala grupa u sastavu koji se navodi u spisima. Već smo naznačili da je na to bitno utjecao uzrast (starosna dob), odnosno, s tim u vezi, pohađanje određenih viših razreda srednje škole. Prije nje, u srednjim su školama također uspješno djelovale grupe komunista, pa je ona bila samo jedna u nizu iz razdoblja 1932. do 1941. godine.

Istakli smo i osnovne, bitne teme koje su bile »predmet« raspravljanja te i kasnijih grupa. Onome što smo već naveli, dodajemo da su »diskusione teme« bile i: ubistvo studenta-komunista Krste Ljubičića,¹¹ sporazum između Jugoslavije i Italije o ekonomskim i političkim pitanjima,¹² izvoz preko Sušaka naročito drvne građe za potrebe fašističke Italije (vezano uz rat u Etiopiji i u Španjolskoj), Istra, odnosno sveukupna talijanska fašistička politika u Istri,¹³ stranačke, nacionalne, socijalne i političke

¹⁰ Usp. *Radule Butorović*, Sušak i Rijeka u NOB, izdanje ČHRP, Rijeka 1975, 545. Istakli smo da su u pitanju borci koji su se borili na strani republikanske Španjolske, jer je poznato, mada ne i istraženo, da su se na suprotnoj strani, u redovima talijanskih fašističkih trupa, pod komandom u Rijeci poznatog generala Gastonea Gambare (djelovao kao vojni zapovjednik u Rijeci u rujnu 1943), borili i neki Riječani, tadašnji talijanski državljani. Bilo da su bili mobilizirani ili su se dobrovoljno javili u talijansku fašističku miliciju, raspoloživi podaci upućuju na zaključak da su u Španjolsku poslani neovisno o njihovoj volji.

¹¹ K. Ljubičić, ubijen u Zagrebu 17. travnja 1937. godine.

¹² Sporazum je potpisan 25. ožujka 1937. godine u Beogradu. Potpisnici: Stojadinović, predsjednik jugoslavenske vlade, i grof Ciano, ministar vanjskih poslova fašističke Italije.

¹³ Po sjećanju Nikole Žica, pokretanje toga pitanja naročito je potencirano kada se u grupu uključio izbjeglica iz Istre Ivan Zvane Crnja, koji je »istarsku temu« bolje po-

suprotnosti u monarhističkoj Jugoslaviji i niz drugih tada aktualnih. Dakako, nisu mimoilažene ni važnije lokalne teme. Ponekad su vođene vrlo oštre rasprave i s pripadnicima »Sokola Kraljevine Jugoslavije« ili s ljudima iz redova hrvatskih nacionalista, zatim HSS-a, Ljotičevog Zbora, bilo o temama »svjetskog«, »unutarnjopolitičkog« ili idejnog značenja odnosno sadržaja. Pri svim je tim raspravama u mladim komunistima dominiralo uvjerenje, koje nije uvijek bilo ni lako ni jednostavno obrazložiti, da je marksizam jedina nauka koja »ima« odgovor na sva pitanja koja se nameću pred čovječanstvo. U svemu je Sovjetski Savez bio uzor-zemlja, koja dosljednom primjenom marksističke nauke uspješno rješava sva pitanja. S obzirom na uvjerenje da nacionalno pitanje za društveni progres ima sporedno značenje, o njemu se nije mnogo ni raspravljalo, a, na primjer, Mačekova se, odnosno aktivnost HSS podržavala tek onoliko koliko je bila antirežimska, ili, koliko su — s tim u vezi — nacionalno-politički problemi bili »sami po sebi« nezaobilazni.

Unutar same grupe redovno se raspravljalo o pročitanim knjigama, prikupljali su se prilozima za republikansku Španjolsku, raspačavala se razna ilegalna štampa (na primjer, kalendari), a trajnom se obvezom smatralo — propagiranje marksističke nauke odnosno »komunizma« u svim prilikama.

Kada je riječ o socijalnom porijeklu pripadnika grupe srednjoškolaca, potjecali su iz raznih socijalnih slojeva, mada, pretežno, iz bogatijih, odnosno srednjeimućnih (trgovačkih, činovničkih, zanatlijskih).

U sušačkim srednjim školama postojale su i grupe đaka drukčijeg ideološkog opredjeljenja. Naznačili smo da su mladi komunisti i s njima često raspravljali o aktualnim pitanjima, tumačeći ih sa »svojih« teoretskih, idejnih ili političkih gledišta. Teško je danas pouzdano utvrditi koliki je bio utjecaj tih, uvjetno rečeno — grupa građanskih idejno-političkih opredjeljenja. Sudeći prema raspoloživim podacima, utjecaj komunista neprestano je jačao i postajao sve očitiji u političkom opredjeljivanju srednjoškolaca.

Na kraju ističemo da nam nije bila namjera da u kratkom uvodnom komentaru dublje obrazložimo oblike i sadržaj djelovanja navedene omladinske grupe. To u ovako kratkom opisu nije ni moguće, a jednako nije moguće svestranije obraditi ovdje pokrenuta pitanja izvan naprednog odnosno komunističkog pokreta u Sušaku uopće i — kao njegove trajne konstante — stalnog ukoba s drugim idejno-političkim djelovanjima. Po-

znavao. Za ovu je potrebu Z. Črnja uputio autoru pismo, 15. ožujka 1987. godine, u kojem je naveo da je »argumente za revoluciju nalazio u životu a ne u teoriji« i da ga je tada »zanimala ona literatura koja je potvrđivala životne istine i naša opredjeljenja«. U pismu je potvrdio prethodno naznačeno sjećanje N. Žica, istakavši da je »[...] bitka za demokraciju u Jugoslaviji najvažniji zadatak koji je stajao pred nama, a kao istarski emigrant stavljao sam glavni akcent na antifašizam, koji sam smatrao temeljnom demarkacijom političke svijesti«. Za historiografe su i to pitanja kojima bi trebalo posvetiti znatno veću pažnju. Ovdje se u ta zanimljiva pitanja ne možemo udubljivati, mada je jasno da je I. Z. Črnja poticao raspravu o pitanju kojem se u redovima komunista nije poklanjala potrebna pažnja. U primjeru »grupe« koju opisujemo antifašizam je pretežno bio samo sastavni dio rasprava što su vođene oko međusobno konfrontiranih antifašističkih i fašističkih snaga u Španjolskoj.

navljamo: osnovna nam je namjera bila da podsjetimo na neka zbivanja u Sušaku, koja su prije 50 godina bila usko povezana s fašističkom agresijom u Španjolskoj.

U nastavku objavljujemo tri važnija spisa čiji se sadržaj odnosi na srednjoškolsku grupu mladih komunista u Sušaku 1937. godine.¹⁴

Spis br. 1

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA
Ministarstvo unutrašnjih poslova
Odeljenje za državnu zaštitu I
Pov. I. br. 25024
7. juna 1937. god.¹⁵ Beograd

Predmet: kod svetionika Tajer
iskrcana dvojica izbeglica.

KRALJEVSKOJ BANSKOJ UPRAVI

Z a g r e b

Ministarstvo je dobilo sledeće obaveštenje:

Dana¹⁶ 29 maja 1937¹⁷ g. parobrod Ante Matkovića¹⁸ zaustavio se je kod svetionika Tajer,¹⁹ spustio u more čamac sa 4 čoveka i na svetionik iskrcao dvojicu izbeglica Crvenka Juraja i Kotor Oskara,²⁰ jugoslovenske narodnosti, zavičajni u Sušaku. Brod je uzevši čamac produžio vožnju sa kursom jugoistok.

Izbeglice su izjavili, da su hteli da se prebace u Alžir, ali uzrok nisu hteli reći.

Ministarstvu unutrašnjih poslova čast je dostaviti prednje s molbom na uviđaj i izveštaj.

Pečat
DB²²

Po naredbi
Ministra unutrašnjih poslova
Inspektor v.r.²¹

¹⁴ Spisi su pohranjeni u Arhivu Hrvatske (AH), fond Savska banovina, omot br. 16356/1937, k. 1664. Uz arhivsku građu i literaturu, naznačene u bilješkama, razjašnjavanju pitanja odnosno zbivanja o kojima je riječ u spisima najviše je pridonio Nikola Žic, bilo usmenim kazivanjem ili prikupljanjem podataka od: Branka Butkovića, Eugena Cindrića, Dušana Diminića, Marijana Kühnela, Josipa Margana i Velimira Rodice. Pismeno objašnjenje nekih pitanja poslao je autoru i Ivane Zvane Črnja. Svima se i ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

¹⁵ Pečat, ćirilicom. Cijeli je spis također pisan ćirilicom, strojem, na formatu A4.

¹⁶ Riječ »Dana« ispisana je rukom, tintom.

¹⁷ Preko strojem pisane skraćenice T. g. ispisano je rukom, tintom: 1937.

¹⁸ Parobrod je bio vlasništvo Brodarskog poduzeća Eugen Matković.

¹⁹ Tajer, svetionik na otoku Tri sestrice, južnije od Dugog otoka.

²⁰ O Crvenku, a zapravo Crljenku i Kotoru, više u nastavku.

²¹ Potpis je nečitljiv.

²² Pečat Kraljevske banske uprave Savske banovine, Odeljak za državnu zaštitu, s naznakom datuma zaprimanja spisa i broja pod kojim je zaveden.

Spis br. 2

PREDSJEDNIŠTVO GRADSKE POLICIJE U SUŠAKU

Pov. broj: 1406-37

18. juna 1937. Sušak²³

Predmet: Crljenko Juraj i drugovi,
komunistički nastrojeni, izveštaj.
Na Pov. II. DZ. broj: 16.356 — 37.

KR. BANSKOJ UPRAVI SAVSKE BANOVINE
Odeljak za državnu zaštitu

Z a g r e b

U vezi naređenja naslova od 10. juna 1937. broj gornji a nakon završenog izvidajnog postupka po gornjem predmetu dostavlja se sledeći izveštaj:

Još početkom godine 1935. stupio je poznati komunistički nastrojeni đak ovdašnje gimnazije Bier Milan²⁴, sin Edmunda i Ade rođene Diamant, rođen 7. XII. 1921. u Vukovaru, tamo i nadležan, jevrejske vjeroispovesti, sada nastanjen u Rijeci, Salita del Pino 39 u tesne prijateljske veze sa đakom Rodica Veljkom²⁵, sinom Josipa i Dragice rođene Tironis, rođen 4. aprila 1920. u Sušaku, ovdje i nadležan, sa stanom u Sušaku, Gundulićeva ulica 6.²⁶ Tada su obojica polazili 4. razred ovdašnje realne gimnazije i Bier je za šetnji i prigodom učenja uticao na Rodica Veljka u komunističkom duhu u tolikoj mjeri dok nije i on prihvatio ovu ideju. Njihov rad sastojao se je u čitanju raznih ljevičarskih knjiga i brošura i u debatiranju o pročitanoj materijalu. Po uputi Bier Milana počeo je Veljko Rodica uticati u tome pravcu i na svoga prijatelja Žic Nikolu²⁷, sina Ivana i Marije rođene Žic, rođen 31. VIII. 1921. u Aleksandrovo^{27a} na otoku Krku, nadležan u Sušak, rkt, sin vinarškog trgovca, sada đak 5. razreda gimnazije u Sušaku, koji se je doskora pridružio gore navedenoj dvojici te su izvesno vrijeme ova trojica održavali međusobno sastanke obično za šetnje na korzu, raspravljajući razna pitanja komunističke ideologije i čitajući razne ljevičarske knjige i brošure.

Pod konac godine 1935. djelatnošću Bier Milana, Rodica Velimira i Žic Nikole pridobljeni su za komunističku ideju i đaci Butković Milan²⁸, sin Ivana, poštanskog službenika i Marije rođene Devčić, rođen 19. IX. 1919. u Sušaku, zavičajan u Jablanac, rkt, đak I. razr. trgovačke akademije u Sušaku, Rakić

²³ Umjesto pečata, tekst je ispisan strojem. Spis je pisan na formatu A3, strojem, latinicom.

²⁴ Milan Bier zajedno s roditeljima, sestrom Gretom i bratom Ivanom, odselio prije rata u SAD, gdje i sada živi.

²⁵ V. Rodica, prvoborac, sudionik NOB, danas živi u Opatiji kao umirovljenik.

²⁶ Gundulićeva ul. ima i danas isti naziv.

²⁷ N. Žic, tada stanovao u ul. Ivana Mažuranića br. 3, danas Brentinijeva ul. Sudionik NOB, prvoborac. Umirovljenik, živi u Zagrebu.

^{27a} Aleksandrovo, danas Punat.

²⁸ M. Butković, tada stanovao u Račkoga ul. Sudionik u NOB od 1941. godine. Kao oficir NOV poginuo u listopadu 1943. godine kod Ogulinskog Hreljina.

Boris²⁹, sin Ivana, lučkog peljara, i Katice rođene Iveša, rođen 26. VI. 1919. u Boci Kotorskoj, nadležan u Sušak, rkt, đak državne pomorske akademije u Bakru, nastanjen u Sušaku, Istarska ulica 20, Kühnel Marijan³⁰, sin počivšeg Edgara, bivšeg bankovnog činovnika i Foske rođene Draš, rođen 19. I. 1921. u Sušaku, ovdje i nadležan, đak 6. razreda gimnazije, nastanjen u Sušaku, Jelačić trg 5., Pavletić Zlatko³¹ (Oskar) sin Srečka, trgovca i Marije rođene Domjanić, rođen 4. IV. 1920. u Sušaku, ovdje i nadležan, rkt, đak 5. razreda gimnazije u Sušaku, Črnja Ivan³², sin Josipa, radnika i Marije rođene Benčić, rođen 9. oktobra 1920. u Zminju u Istri, istarski izbeglica, rkt, đak I. razreda trgovačke akademije u Sušaku, stan Kačjak 2, Crljenko Juraj³³, sin Mate, gradskog pometaća i Ivane rođene Turčić, rođen 22. III. 1922. u Sušaku, stan Pod Sv. Jurjem 10 i Radinović Josip³⁴, sin Ilije i Ane rođene Rudan, rođen 1918. u Ljubljani, nadležan u Knin, radnik, stalno nastanjen u Sušaku, Istarska ulica 13.

Svi ovdje navedeni tvorili su jedan krug unutar kojega se je na povremenim sastancima, koji su se održavali u veće prigodom šetnje uz morskobalu,³⁵ raspravljali o komunističkoj ideologiji i kod kojih je sastanaka uz Rodicu Veljka i Žic Nikolu vodio glavnu riječ navedeni Bier Milan, koji je naglašavao da se svi ovdje navedeni imaju smatrati komunistima i budući komunistički vođe radnika. Propaganda se je vodila međusobno čitanjem knjiga i brošura ljevičarskog sadržaja, koje je dijelom nabavljao Bier a dijelom ostali. Na sastancima bi se obično uz ostalo vodila i debata o pročitanom materijalu.

Predstojništvu ovogradske policije bilo je poznato ovo druženje Bier Milana, koji je još od ranije poznat kao komunistički nastrojen, sa navedenim đacima, pa su preduzete potrebne mjere, da se u zgodnom momentu kod imenovanog pronađe kakav propagandni materijal kako bi se mogao protiv njega povesti uspješan postupak.

²⁹ B. Rakić, tada stanovao u Istarskoj, danas ul. Polić Kamova. Sudionik NOB, prvoborac, bio oficir NOV. Umro 1962. godine.

³⁰ M. Kühnel, tada stanovao na Jelačićevom, danas Titovom trgu. Nakon 1941. godine povremeno surađivao s NOP, neko vrijeme i po zadatku u neprijateljskoj pozadini. Umirovljenik, živi u Zagrebu, bavi se komponiranjem, novinarstvom i prevodilaštvom.

³¹ Z. Pavletić, stanovao u Kumičićevoj ul., koja i danas ima isti naziv. Suradivao s NOP od 1941. godine. Prilikom bombardiranja Sušaka, u rujnu 1943. godine, teško ranjen kao aktivist NOB. Umro 1981. godine kao sveučilišni profesor u Zagrebu.

³² I. Z. Črnja, sudionik NOB, prvoborac. Književnik, umirovljenik, živi u Zagrebu i Ičićima.

³³ J. Crljenko, sudionik NOB od 1941. god. Poginuo kao oficir JA u predjelu oko Trsta u posljednjim borbama za oslobođenje grada 1945. godine, pokopan u Trstu.

³⁴ J. Radinović, tada stanovao u Istarskoj, danas Polić Kamova ul. Prvoborac, bio među prvim borcima u partizanskoj jedinici na Tuhobiću u kolovozu 1941. godine. U studenom 1941. godine zarobljen u borbi s Talijanima, a kasnije i strijeljan. Po sjećanju N. Žica i M. Kühnela, pored u spisu spomenutih grupi su pripadali i: Vaso Bajlović, Svetozar Balaban, Ivan Brusić, Mira Cindrić, Ljubica Derenčinović, Ivan Justić, Juraj Kovačić, Juraj Mangutić, Rudolf Medved, Milan Pavlinić, Stanko Pavlinić, Aleksandar Šamanić — svi iz Sušaka; Slavko Polić iz Kraljevice te braća Emil i Leo Štefan iz Rijeke. Osim S. Polića, koji je bio đak, ostali su pretežno bili radnici. Autor i suradnici se ispričavaju svima koji su nenamjerno izostavljeni, a sigurno ih je bilo. Jednostavno — pedeset godina je mnoga zbivanja odnijelo u zaborav, pa tako i imena nekih pripadnika ove grupe. Vjerujemo da će dalja istraživanja nadopuniti ili ispraviti nedostatke nastale zbog navedenih razloga.

³⁵ »morska obala«, tada Masarykovo šetalište, populano nazivano Kej, zapravo — šetalište uz lijevu obalu Rječine.

Međutim je pretstojništvo ovogradske policije pristupilo mjeseca novembra 1936. uhapšenju komunističke grupe Dorbić Eola³⁶ i Juranić Oskara³⁷ i drugova, i od onoga dana, kada je izvršeno spomenuto hapšenje, rasturila se je ova grupa đaka dok je Bier Milan, koji stanuje u Rijeci, pretao da prelazi u Sušak, te je kratko vrijeme zatim radi izostanaka bio isključen iz gimnazije. Kako je sada utvrđeno, ovi đaci su navedenim uhapšenjem komunista bili toliko uplašeni, da se sve do unatrag oko 2 mjeseca uopšte više nisu sastajali niti podržavali veze a Bier Milan još i danas ne prelazi u Sušak.³⁸

Pošto su posljednji događaji u Španiji išli na uštrb Valencijske vlade,³⁹ za koju su simpatizirali ovi đaci, počeli su se isti prije oko 2 mjeseca ponovno⁴⁰ sastajati no sada u odsustvu Bier Milana, koji nije dolazio u Sušak iz straha da ne bude uhapšen, Rodice Veljka i Kühnel Marijana, koji su obojica bili isključeni iz ovdašnje gimnazije te je prvi u Krku a drugi u Senju radi nastavka školovanja, pa je glavnu riječ vodio sada Žic Nikola.⁴¹

Pod uticajem Žic Nikole a u želji da aktivno pomogne u Španiji voditi borbu protiv fašističkog režima odlučio je član ovoga kruga đaka Crljenko Juraj da se ilegalno prebaci u Španiju i tamo stupi kao dobrovoljac na strani valencijske vlade makar kao bolničar ako ne bude primljen kao vojnik. Po dogovoru sa Žic Nikolom ukrcao se je kao slepi putnik 28. maja 1937. na naš parobrod »Ante Matković«, time da se tim parobrodom prebaci u Marselj i tamo prijavi u jednom birou komunističke partije kao dobrovoljac za Španiju, koja da će ga partija po svojim agentima prebaciti u Španiju.⁴² Pošto je svoju odluku

³⁶ E. Dorbić, dugo godina živio u Rijeci i Sušaku, a nakon što je 1937. godine pušten na slobodu, odselio u Dalmaciju.

³⁷ O hapšenju usp. E. Cindrić, n. dj. (Zbornik...), 116/117. Oskar Juranić, sudjelovao u španjolskom građanskom ratu u redovima interbrigada. U vrijeme NOB bio u konclogoru u Njemačkoj, odakle se vratio poslije oslobođenja. U poznatom »dahaouovskom procesu« u Ljubljani, osuđen 1948. godine na smrt i pogubljen. Posmrtno rehabilitiran.

³⁸ Navod u spisu da su omladinci »[...] do unatrag oko dva mjeseca« prestali se sastajati nije točan. Sastajanje, rjeđe i uz više opreza, nastavljeno je i poslije hapšenja Dorbića, Juranića i ostalih. Vjerojatno je točan navod da M. Bier, nakon spomenutog hapšenja, nije više dolazio u Sušak (prema sjećanju N. Žica).

³⁹ Pod »Valencijska vlada« razumijeva se vlada Republike Španjolske, s tadanjim sjedištem u Valenciji.

⁴⁰ »Ponovno sastajanje« je, zapravo, značilo češće sastajanje odnosno intenziviranje djelatnosti u oblicima i sadržaju kao i prije.

⁴¹ M. Kühnel i V. Rodica isključeni su iz škole s većom grupom đaka, zbog nedoličnog ponašanja izvan škole. (M. Kühnel je sačuvao obrazloženje uprave gimnazije, u kojem je navedeno da je isključen »[...] zbog izgreda na javnom mjestu [...]«). Dakle, razlozi isključenja nisu bili političke prirode. Inače, o tom je dijelu spisa, kako je N. Žic osobno istakao, njegova uloga prenaplašena, jer je zajedničko djelovanje trajno prevladavalo i bio je to osnovni oblik njihove aktivnosti.

⁴² Po sjećanju N. Žica, ne stoji tvrdnja da se J. Crljenko ukrcao na brod u dogovoru s njim. Najvjerojatnije je J. Crljenko sam odlučio da kao dobrovoljac ode u Španjolsku. Pri tome je, očito, na tu njegovu odluku presudno utjecalo političko opredjeljenje grupe srednjoškolaca kojoj je i on pripadao, a koja je bezrezervno podržavala republikansku Španjolsku i potrebu svih oblika pomaganja joj u njezinoj borbi. N. Žic se sjeća da je u njihovim redovima postojalo prilično čvrsto uvjerenje (mada je i ono variralo, ovisno o raznim događajima, vijestima koje su primali i sl.) o tome da organizacija prihvara dobrovoljaca funkcionira besprijekorno, što je pridonosilo i njihovu uvjerenju u pobjedu republikanske Španjolske. Po sjećanju M. Kühnela, V. Rodice i N. Žica,

da se prebaci u Francusku saopštio i svome drugu Kapor Oskaru⁴³, sinu Vinka i Ljubice rođene Vasiljev, rođen 14. XII. 1920. u Genovi, nadležan u Korčulu, rkt, đaku III. razreda građanske škole, koji ali sa ovom grupom komunistički nastrojjenih đaka inače nema nikakve veze, odlučio je i Kapor da pobjegne od kuće i da se također prebaci u Francusku gdje imade neke svoje rođake, pa su se tako obojica ukrkali u taj brod i iz Sušaka otplovili 28. maja 1937. u noći. Pošto u prostoriji za ugljen, gdje su se sakrili, nisu mogli izdržati, izašli su iz svog skrovišta još dok je brod bio u našim vodama, pa ih je kapetan broda iskrcao na otočiću »Tri sestrice« u srezu Prečkom⁴⁴, odakle su obojica sprovedeni u Sušak.

Nakon dopraćenja Crljenko Juraja u Sušak, za kojega je pretstojništvo ovogradske policije još ranije imalo podataka da je pripadao navedenoj grupi đaka, pristupilo se provođenju svih potrebnih izviđaja i preslušanja po ovome predmetu, pa je najprije Crljenko Juraj priznao da je zaista postojala ta grupa đaka i opisao djelovanje pojedinaca a zatim su preslušani i svi ostali osim Bier Milana, koji su svi manje više priznali napred navedeno.

Tokom vođenja izviđaja nastala je potreba da se đaci Žic Nikola i Butković Milan pritvore, pa su obojica dana 5. juna 1937. stavljeni u pritvor, ali su nakon saslušanja i priznanja djela pušteni sledeći dan na slobodu.⁴⁵

Utvrđeno je da su se među ovdje navedenim đacima čitale knjige »Dijalektički materijalizam«⁴⁶, »Mati«⁴⁷, »Jedna mladost u Njemačkoj«⁴⁸, »Moj život«⁴⁹,

pripadnici grupe J. Radinović i A. Šamanić su samoinicijativno, ilegalno (brodom) otišli i vratili se iz Španjolske. Naime, nakon što su se iskrkali u španjolskoj luci Castellón dela Plana, oko 80 km sjeverno od Valencije, nisu naišli na očekivani prihvat, pa su se vratili u Sušak. (Htjeli su, naime, da se bore na fronti a određeni su za bolničku službu, što ih je oneraspoložilo i uvjetovalo odluku za povratak.) Inače su obojica bili lučki radnici, pa su im mogućnosti ilegalnog ukrcavanja na brod (»slijepi putnici«) bile poznate što su za navedenu potrebu i iskoristili.

⁴³ O Oskaru Kaporu nismo uspjeli prikupiti nikakve podatke. Sudeći prema raspoloživim podacima, vrlo je prihvatljiva tvrdnja naznačena u spisu, tj. da O. Kapor nije imao »nikakve veze« s grupom srednjoškolaca. Kako je došlo do dogovaranja između Crljenka i njega za zajednički odlazak u Španjolsku, nije bilo moguće utvrditi.

⁴⁴ »Srez Prečko« je naziv po tadanjem kotarskom sjedištu u mjestu Preko na otoku Ugljanu.

⁴⁵ Osim u spisu navedenih, pritvoreni su bili i: I. Z. Črnja, Z. Pavletić i B. Rakić, a vjerojatno i još neki. (Prema sjećanju N. Žica i I. Z. Črnje). Istražni je postupak pretežno vodio Josip Mežnjar, redarstveni službenik. Težio je da prijetnjama, vrijeđanjem i batinanjem iznudi »priznanja«, što mu je uspjelo samo utoliko što su saslušani omladinci uglavnom priznali da su se sastajali, raspravljali o raznim temama i čitali literaturu pronađenu u stanovima nekih uhapšenih prilikom pretresa. Međutim, na mnoga su pitanja odgovarali da im ništa nije poznato, da su se sastajali nezavisno od drugih »komunista« za koje da i ne znaju, da nisu imali nikakvu organizaciju, nitko da nije bio rukovodilac itd. (O načinu istrage usp. i: Zvane Črnja, Sukobi oko Krleže, Biblioteka Sintez, Sarajevo 1983, 122—123).

⁴⁶ Vjerojatno A. Thalheimer, Uvod u dijalektički materijalizam, izdanje Naučne biblioteke, Zagreb 1933.

⁴⁷ Maksim Gorki — Mati. Roman je do tada često preveden i izdavan na hrvatskom ili srpskom jeziku, pisan u prijevodu latinicom i ćirilicom. Nije bilo moguće utvrditi o kojem je izdanju riječ.

⁴⁸ Autor Ernest Toller, izdanje Nolit, Beograd.

⁴⁹ M. Gorki, »Moj život«, sastoji se od: Moje djetinjstvo i Moji univerziteti, izdanje Binoze.

»Smijeh u džungli«⁵⁰, »Fontamara«⁵¹, »Na čijoj ste vi strani majstori kulture«⁵², »Karl Marx«⁵³, »Naša pjesmarica«⁵⁴, u kojoj je i tekst himne »Crven je istok i zapad crven je sav horizont«⁵⁵, »Historija socijalizma«, »Jer oni znaju što čine«, »Konfident«⁵⁶, »Klasa 1902«, »Sluga Jan«⁵⁷, »Ropstvo i sloboda«, razne brošure »Popularne biblioteke«⁵⁸ i razne brošure »Moderne socijalne knjižnice«⁵⁹, čiji je sadržaj ljevičarski i naginje komunističkoj ideologiji.

Osim ove literature čitale su se i zabranjene brošure »Robija«⁶⁰ i »Jrz vlada i radničko pitanje« koje je obje brošure nabavio na nepoznati način Bier Milan. Sve ove knjige i brošure su uglavnom pronađene kod pojedinih đaka i zaplijenjene.⁶¹

Prema navodu Crljenka Jurja među ovim djacima kolala je i jedna knjiga sa naslovom »Dolje dinastija Karađorđevića«, ali se ova knjiga nije mogla pronaći niti su ostali ovdje navedeni na saslušanjima priznali da ovakva knjiga postoji i da su je čitali odnosno vidjeli.⁶²

⁵⁰ Autor Luj Adamič, izdanje Binoze.

⁵¹ Autor Ignazio Silone, izd. biblioteka Epoha, Zagreb 1935. godine, kolo II. knj. 2.

⁵² Autor M. Gorki, Zagreb, 1936. godine.

⁵³ *Životin Cvethović*, Marx Karl, njegov život i rad, Beograd 1933. godine.

⁵⁴ »Naša pjesmarica«, vjerojatno izdanje 1936. godine.

⁵⁵ Uz »Crven je istok. . .« bilo je i drugih pjesama čije prave nazive nismo utvrdili.

⁵⁶ Autor *Upton Sinclair*, Konfident, ostalo nepoznato.

⁵⁷ Autor *Stijn Streuvels* (Flamanac), Sluga Jan, ostalo nepoznato.

⁵⁸ Od brošura što je izdavala PO-Bi M. Kühnel i N. Žica se sjećaju: Đ. Bobić, Antisemitizam-židovsko pitanje; M. Puškarević, Nauka i praznovjerje; isti, Od dušika do dinamita.

⁵⁹ Po sjećanju N. Žica, u pitanju je Moderna Omladinska Socijalna Knjižnica (MOSK), Izdavala je razne brošure i časopise (Luč) s klerikalno-antikomunističkih pozicija i sa socijalnim sadržajem. Tehnička oprema njenih izdanja bila je na visokoj razini. Urednici su bili: Josip Cimerman, Ljubomir Maraković i Vilko Rieger.

⁶⁰ Nikola Rubčić, Robija. Zapisnici hrvatskih narodnih boraca, Uredio i izdao Nikola Rubčić, Zagreb, 1936.

⁶¹ Za djela koja pobliže ne opisujemo nismo uspjeli pronaći potrebne podatke. (To su: »Historija socijalizma«, »Jer oni znaju što čine«, »Klasa 1902«, »Ropstvo i sloboda« i »Jrz vlada i radničko pitanje). Međutim, po sjećanju M. Kühnela i N. Žica, čitali su i razna druga djela, koja se u spisu ne navode, a između ostalih i: *Vladimir Tačić*, Srednjoškolski govore, izdanje Grafika, Zagreb, 1934. (to su djelo napisali komunisti Jakov Buljan i Milan Slani); *Segal*, Politička ekonomija; *M. Iljin*, Stvaranje novog svijeta; *Ernest Renan*, Život Isusov; *Luj Adamič*, Dinamit; *E. Toller*, Najamna kućerina; *Vasa Pelagić*, Umovanje zdravog razuma; *Tarasov-Rodionov*, Cokolada; godišnja izdanja »Naš kalendar« i razna djela Miroslava Krležje, Hasana Kikića, Pavleka Miškine i druga. Redovno su čitani i listovi: *Glas omladine* i *Student*.

⁶² Knjigu takva naziva nije bilo moguće utvrditi. Moguće je da je bila u pitanju knjiga *Svetozara Pribičevića*, La Dictature du Roi Aleksandre, izdana u Parizu, na francuskom jeziku, 1933. godine. Čitao ju je D. Diminić (primjerak je dobio od advokata dra Ive Orlića) i vjerojatno je prepričavao njen sadržaj, pa se tako doznalo o njoj i u omladinskoj grupi. Postojala je i brošura na njemačkom i francuskom jeziku (u prijevodu: Diktatura kralja Aleksandra), na čijoj je naslovnoj strani bila tehnički vrlo dovitljivo izrađena fotomontaža kralja Aleksandra, iza kojeg stoje generali a on nogom stoji na ljudskim lješinama. Autor naslovne strane je Ivana Tomljenović iz poznate njemačke škole slikara Johna Heartfilda, u estetskom stvaralaštvu dadaisti, a u filozofsko političkom marksisti-komunisti. (Izvor: *Zelimir Koščević*: »Jugoslavenski studenti bauhausa« — Časopis *Život umjetnosti*, Zagreb, br. 39—40, 1985, i prema kazivanju N. Žica.)

Prigodom vođenja ovih izvidaja vodilo se je naročito računa o činjenici, da su ovi đaci stajali u vezi koje grupe odraslijih komunista i od njih primali upute, ali se takva veza nije mogla utvrditi.⁶³ Kako je ovu grupu uglavnom organizovao Bier Milan, koji po ovome nije mogao biti saslušan jer se nalazi u inostranstvu, vjerojatno je on stajao u vezi sa nekim komunističkim propagatorom, koji mu je davao upute za rad. Ovo je mogao biti eventualno i njegov brat Ivan⁶⁴ Bier, rođen 1915., koji je nakon svršenog VII. razreda radi komunizma bio također isključen iz gimnazije, i koji se sada navodno nalazi također u Rijeci. Ovom se prilikom napominje da je obitelj Bier poznata zbog svoje komunističke nastojenosti jer su pored ovdje navedenog Milana i Ivana Biera kao komuniste poznati i sestra im Greta Bier⁶⁵, a sestre majke ove djece su poznate komunistkinje Käthe Diamanstein i Grete udata Fodor⁶⁶, od kojih je prva u Moskvi a druga u Parisu kao istaknuti komunistički funkcioneri.

Podnašajući ovaj izvještaj predsjedništvo ovogradske policije moli za odluku dali da se ovi đaci predadu državnom sudu za zaštitu države radi suđenja ili da se ovo dostavi nadležnim školskim vlastima radi kažnjavanja imenovanih.

Ujedno se moli za donošenje odluke imali se radi ovog djela komunističke propagande povesti postupak za izručenje Bier Milana po italijanskim vlastima, kako bi se moglo protiv njega povesti eventualni postupak, jer imenovani ne prelazi u Sušak iz razloga da izbjegne uhapšenje.⁶⁷

Podjedno se izveštava da je po ovome predmetu naslov izvešten telefonski na ruke g. pomoćnika Bana savske banovine.

Predstojnik gradske policije:
u.z. B. Šlumpf, v.r.⁶⁸

⁶³ Na drugom smo mjestu naznačili da su omladinci bili povezani sa starijim drugovima, bilo posredno ili neposredno, ali to — kako je navedeno u spisu — nisu u istrazi priznavali odnosno istraga to nije utvrdila. Osim s D. Diminićem, povezani su bili i sa O. Juranićem, Timotijem Mijatovim, V. Vučinićem i drugima.

⁶⁴ Strojem je napisano Milan, pa je to ime tintom precrtano i napisano Ivan. Inače je I. Bier tada živio u Rijeci i nije dolazio u Sušak. Njegov utjecaj u redovima ovdje navedenih srednjoškolaca bio je znatan, pogotovu od kada je 1932. godine osnovao u redovima srednjoškolaca »komunističku ćeliju« čiji je bio sekretar, a članovi David Lothar i Mirko Radić (usp. i: B. Janjatović-P. Strčić, »Dva spisa...«, n. dj., b. 1.)

⁶⁵ G. Bier je prije rata s obitelji odselila u SAD.

⁶⁶ Podrobnije podatke o Käthe Diamantstein i Grete udataj Fodor nismo uspjeli pribaviti.

⁶⁷ Iz raspoložive građe nije moguće zaključiti jesu li sušačke redarstvene ili neke druge vlasti poduzele kod talijanskih vlasti ikakve mjere za »izručenje Bier Milana«. Ako bi takav postupak i bio vođen, bio bi temeljen i na činjenici da su članovi obitelji Bier bili jugoslavenski državljani. Nije poznato da je takav postupak vođen ni u drugim međuratnim prigodama, a kojih je bilo. Inače je zaključak redarstva o tome da M. Bier ne dolazi u Sušak zbog izbjegavanja mogućeg hapšenja bio točan.

⁶⁸ Spis je vlastoručno potpisao dr. Branimir Šlumpf, inače pomoćnik predstojnika gradskog redarstva. Kasnije, za vrijeme rata (1941—45), bio je neko vrijeme u policiji NDH u Sarajevu. Ostalo o njemu nije poznato.

Spis br. 3

PREDSJEDNIŠTVO GRADSKJE POLICIJE U SUŠAKU

Pov. broj: 1661-37.
6. VIII. 1937. Sušak⁶⁹

Predmet: Crljenko Juraj i drugovi,
komunistički nastrojeni — izvještaj.
Na Pov. II. DZ. broj: 17404-37.

KR. BANSKOJ UPRAVI SAVSKE BANOVINE

Odeljak za državnu zaštitu

Zagreb

Na naređenje od 7. jula 1937. broj gornji a u vezi ovdašnjeg izvještaja Pov. broj: 1406 od 18. juna 1937. i tamošnjeg naređenja Pov. II. Dz. broj: 17.404 od 22. juna 1937.⁷⁰ izvještava se, da po predmetu ove istrage protiv Crljenka Jurja i dr.⁷¹ nije pronađen takav dokazni materijal, na temelju kojega bi lica, osumnjičena po ovome djelu komunističke propagande, mogla biti osuđena po sudu za zaštitu države, pošto su se svi učesnici služili uglavnom levičarskom literaturom a organizacija nije postojala.

Radi navedenoga, i pošto su svi okrivljeni đaci malodobnici, predstojništvo ovogradske policije smatra da je za sada dovoljno, da se protiv istih poduzmu mjere roditeljskih kazni i školskih vlasti, pa je u tome pravcu učinjeno sve potrebno.⁷²

Predstojništvo ovogradske policije u saradnji sa školskim vlastima i roditeljima okrivljenih malodobnika motriće i nadalje na iste, i u slučaju da gorenavedene mjere nisu dale pozitivan rezultat, i da se koji od navedenih ponovo ogriješi u ovome pravcu, primjenit će se protiv istih najstrože zakonske mjere.⁷³

Što se tiče Bier Milana, koji boravi stalno u Italiji, nije do sada protiv imenovanog preko italijanskih vlasti poduziman nikakav postupak s razloga, jer predstojništvo ovogradske policije imade podataka, da imenovani u društvu izvesnih lica italijanskih i naših podanika radi na formaciji jedne komunističke

⁶⁹ Isto kao u bilj. 23.

⁷⁰ »Naređenje« koje se ovdje spominje ne objavljujemo. U posljednjem, od »22. juna«, banska uprava — odeljak za državnu zaštitu, sušačkom je redarstvu »pripočila« da samostalno ocijeni kakav će postupak primijeniti prema grupi o kojoj izvještava, pri čemu da treba uzeti u obzir »dokazni materijal i dob osumnjičenih« (Izvor, usp. bilj. 14).

⁷¹ Riječi »protiv Crljenko Jurja i dr.« naknadno su umetnute, rukom, tintom.

⁷² Čini se da je zaključak redarstva da »organizacija nije postojala«, zatim »malodobnost« bio presudan razlog što grupa nije predana sudu. O »roditeljskim kaznama« nismo mogli ništa utvrditi. (Po sjećanju N. Žica, njegov je otac bio pozvan u redarstvo, gdje je upozoren na aktivnost sina i moguće posljedice. Školske vlasti nisu poduzimale nikakve mjere.)

⁷³ Ubrzo nakon toga redarstvenog postupka, srednjoškolci su na isti način nastavili prethodno opisanu djelatnost. Sudeći po raspoloživoj građi, što potvrđuje i N. Žic, u razdoblju do završetka srednje škole nije redarstvo protiv njih više vodilo nikakav postupak. Jesu li i kako bili pod stalnom odnosno povremenom policijskom »prismotrom«, pitanje je na koje raspoloživa građa ne omogućava pouzdan odgovor.

organizacije za Rijeku i Sušak, te će se protiv svih ovih učesnika te organizacije u danom momentu po zakonu postupiti i u sporazumu sa italijanskim vlastima iste privedi sudu.⁷⁴

Prednje dostavlja se s molbom na nadležnost.-

Predstojnik gradske policije:
Dr I. Lipovšćak v.r.⁷⁵

⁷⁴ O M. Bieru i eventualnoj suradnji sušačkog redarstva s talijanskim vlastima usp. bilj. 67. U spisu se navodi i mogućnost da on »radi na formaciji jedne komunističke organizacije za Rijeku i Sušak«. U raspoloživoj građi nema o tome nikakvih drugih podataka. Ipak, vjerojatnije je da je to bila pretpostavka sušačkog redarstva nego pouzdaniji podatak.

⁷⁵ Vlastoručni potpis. Dr Ivo Lipovšćak, rođen je 1889. godine u Karlovcu. Za predstojnika sušačkog redarstva postavljen je u rujnu 1935. godine. (Do tada je bio na istoj dužnosti u Nišu.) U prosincu 1939. god. premješten je na istu dužnost u Karlovac, gdje je ostao do uspostavljanja NDH, travanj 1941. godine. Umro je u Zagrebu 1978. godine.